

ІСТОРІЯ

УДК 94 (477.83) (092) : 930.25

Ольга ВЛАДИГА,

кандидат історичних наук, викладач історії Львівського вищого професійного училища комп'ютерних технологій та будівництва
(Україна, Львів) olhavladyha@gmail.com

ОСТАННІ ТОМИ «ІСТОРІЇ УКРАЇНИ-РУСИ» МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО: АРХЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена аналізу археографічної складової дев'ятого та десятого томів «Історії України-Руси». Доведено, що опублікована на сторінках останніх томів праці кількість джерельного матеріалу значно перевищує за обсягом авторський текст. Відтворено рецепцію останніх томів «Історії України-Руси» в сучасній історіографії. Зроблено висновки, що завдяки джерельному характерові останніх томів праці до нашого часу дійшла значна кількість документів.

Ключові слова: М. Грушевський, «Історія України-Руси», археографія, українська історіографія, козаччина.

Лит. 14.

Olga VLADYGA,

PhD in History, lecturer of Lviv Professional College of
Computer Technologies and Building
(Ukraine, Lviv) olhavladyha@gmail.com

THE LAST VOLUMES OF «THE HISTORY OF UKRAINE-RUS» OF MYKHAILO HRUSHEVSKY: ARCHEOGRAPHICAL ASPECT

The article is devoted to the analysis of archeographical component of the ninth and tenth volumes of «The History of Ukraine-Rus». The amount of source material, published on the pages of the latest volumes, significantly exceeded the scope of the text in the whole. In addition, the reception of the last volume of «The History of Ukraine-Rus» in contemporary historiography has been reproduced. The conclusion was made that due to the source character of the last volumes, an outstanding amount of documents were preserved.

Key words: M. Hrushevsky, «The History of Ukraine-Rus», archeography, Ukrainian historiography, Cossacks.

Ref. 14.

Ольга ВЛАДИГА,

кандидат исторических наук, преподаватель истории Львовского высшего профессионального училища компьютерных технологий и строительства
(Україна, Львів) olhavladyha@gmail.com

ПОСЛЕДНИЕ ТОМА «ИСТОРИИ УКРАИНЫ-РУСИ» МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО: АРХЕОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Статья посвящена анализу археографической составляющей девятого и десятого томов «Истории Украины-Руси». Доказано, что опубликованное на страницах последних томов труда

количество источников материала значительно превышает объем авторского текста. Реконструирована рецепция последних томов «Истории Украины-Руси» в историографии того времени. Сделаны выводы, что благодаря источниковому характеру последних томов труда до нашего времени дошла значительная часть документов.

Ключевые слова: М. Грушевский, «История Украины-Руси», археография, украинская историография, казатчина.

Лит. 14.

Постановка проблеми. Відомо, що М. Грушевський був зачинателем модерного етапу української археографії, представники якого були зорієнтовані на цілеспрямований пошук і публікацію документів, що висвітлювали національне минуле. Більшість зібраних вченим та його учнями джерел повинні були служити своєрідними будівельними цеглинками для побудови масштабного вітчизняного гранд-нарративу, представленого в десяти томах «Історії України-Руси». При цьому археографічна складова цієї праці доволі рідко потрапляє у поле зору дослідників. Тож спробуємо показати важливість такої дослідницької оптики на прикладі дев'ятого та десятого томів багатотомника М. Грушевського.

Аналіз досліджень. Істориографічний аналіз останніх томів «Історії України-Руси» М. Грушевського здійснено у працях В. Смолія [9], О. Прицака [8] та Я. Федорука [11]. При цьому названі грушевськознавці лише принагідно торкалися проблеми археографічного наповнення праці.

Мета статті – відтворити археографічний задум М. Грушевського при підготовці та написанні ним останніх томів «Історії України-Руси».

Виклад основного матеріалу. Джерельна база для останніх томів «Історії України-Руси» формувалася головним чином силами учнів та співробітників М. Грушевського, зосереджених в Археографічній комісії Всеукраїнської Академії наук. Сам видатний учений не приховував, що організовані ним археографічні експедиції до Москви та Ленінграду, між іншим, мали допомогти йому «реставрувати матеріали, знищені війною, трусами і нарешті пожежею дому» [3, 5].

Багато уваги М. Грушевський присвятив також проблемі налагодження копіювальної роботи в галицьких і польських архівах. Це питання в листах до західноукраїнських колег він підняв уже в перші місяці перебування в Києві. Так, в одному з листів до К. Студинського читаємо: «Між иньшим, для сих плянів великої історії [«Історії України-Руси» – авт.], треба б мені відновити мої виписки з деяких рукоп[исів] Оссолінеум з бібліотеки Чартор[ийських] й інших. Чи не маєте під рукою якогось чоловіка, досить тямущого або принаймні охочого до історії XVII в., який би за плату робив вимітки і копії рукоп[исів] у Львів[ській] і Краків[ській] бібліотеках?» [4, 161]. Про важливість і терміновість для М. Грушевського налагодження копіювальної праці в польських архівах свідчить те, що він декілька разів звертався до тогочасного голови НТШ з подібними проханнями. Пізніше проблему копіювання необхідних матеріалів у галицьких і польських архівах вчений вирішив через своїх львівських учнів, що стали членами АК ВУАН.

Зібраний заходами археографічної експедиції та галицьких учнів М. Грушевського джерельний матеріал виявився настільки значним у кількісному та інформативним у змістовому плані, що, як вказав у передмові до дев'ятого тому автор, «він заповнив деякі дотеперішні прогалини і дав нове освітлення подія» [3, 5]. Завдяки цьому, переконує М. Грушевський, значно збагатився фактичний зміст Хмельниччини, помітно ускладнивши усталений в істориографічній літературі образ тієї доби. Вірний своїм

об'єктивістським переконанням дослідник вказує, що намагається найбільш повно достати читачеві аутентичний зміст наявних документальних матеріалів, щоб «не схематизувати, не спрощувати його штучно, щоб не нагинати під свої суб'єктивні переконання» [3, 6].

Втіленням цих тез стала своєрідна архітектоніка останніх томів «Історії України-Руси», де порівняно з попередніми томами особливо багато місця відводилося публікації джерел. Втім, якщо така тенденція вже була помітною в сьомому та восьмому томах багатотомника, то, починаючи з дев'ятої частини праці, М. Грушевський не лише безпосередньо в тексті, але й у додатках друкує повнотекстові варіанти джерел. У підсумку обсяг надрукованого в книзі джерельного матеріалу помітно перевищує авторський виклад. Опубліковані матеріали були отримані з багатьох колекцій Східної Європи: бібліотек Оссолінських і Чарторийських, московського «Древлехранилища», архіву Краківської Академії наук і численних українських сховищ. Вони, на думку автора, повинні були уможливити його сучасникам почути голос тієї бурхливої революційної епохи.

Поряд із джерелами, опублікованими безпосередньо у тексті дев'ятого тому, важливіший на думку автора блок матеріалів було наведено у додатках до книги. Там М. Грушевський видрукував документи з «Посольських справ» Московського Посольського Приказу, які зберігалися у колишньому архіві Міністерства закордонних справ – складової новоутвореного московського «Древлехранилища». Ці матеріали, як свідчить авторське пояснення, були скопійовані В. Юркевичем, В. Євфимовським та О. Кравцовим [2, 1508–1550]. Загалом у додатках М. Грушевський навів двадцять шість одиниць документів.

Відзначимо, що така своєрідність архітектоніки дев'ятого тому була одразу помічена тогочасною критикою, яка відгукнулася багатьма змістовними оглядами на продовження М. Грушевським своєї головної праці [10, 305–355]. Так, рецензією на нову книгу вченого відреагували львівські «Нові шляхи». Автор критичного відзиву, що заховався за криптонімом М. З., переповів провідні ідеї академіка в його оцінках досліджуваної доби. Сама книга, пише оглядач, є фактично старанно зібраним і систематизованим джерельним матеріалом [6, 412]. Такий дослідницький підхід, зауважується в рецензії, має як переваги, так і недоліки. Перші полягають у критичній перевірці величезного за обсягом джерельного матеріалу. Необхідність такої джерельної систематизації, переконаний рецензент, відчувалася також з огляду на конечність кардинального перегляду романтичних концепцій Хмельниччини М. Костомарова та П. Куліша. Головний недолік праці постає як продовження її переваг та полягає у важкості сприйняття тексту неідеально підготовленим читачем, який знайде більше аналітичної інформації, ніж синтетичних висновків.

Повністю дев'ятий том на сторінках «Літературно-наукового вісника» прорецензував Симон Наріжний, зазначивши, що дві його частини «серед публікацій повоєнного часу [...] уявляють собою найвидатніше явище на полі української історіографії і своїм значінням, і вложеною в них працею» [7, 1030]. Як і попередній рецензент, С. Наріжний також відзначив своєрідність архітектоніки нової книги М. Грушевського. Оглядач вказує, що незадовільний стан вивченості доби Хмельницького, відсутність монографічних студій над окремими важливими її проблемами змусив київського академіка практично самотужки взятися за нелегке завдання збору великої кількості різноманітного джерельного матеріалу та його одночасну систематизацію й інтерпретацію. Це негативно відбилося на структурі праці, в якій великий обсяг займає цитування джерел і зовсім небагато міститься авторських оцінок тогочасних подій.

Відгукнувся на дев'ятий том «Історії України-Руси» і знаний дослідник козаччини В. Герасимчук. У своїй ненадрукованій за життя рецензії він відзначив «загальнонародне значіння» нової книги вчителя про добу Хмельниччини. На відміну від інших рецензентів, В. Герасимчук однозначно вказав, що розміщення в книзі значної кількості джерельного матеріалу є цілком слушним, оскільки дозволяє читачеві скласти власну думку та відчутти колорит епохи [1, 536]. З такою думкою погодився й інший представник львівської історичної школи М. Грушевського М. Кордуба [14].

Своєрідність авторського стилю у дев'ятому томі «Історії України-Руси» відзначили й закордонні дослідники. Так, на сторінках празького «Časopis národního musea» обидві частини дев'ятого тому прорецензував довголітній дослідник творчої спадщини українського вченого Я. Бідло. Дев'ятий том, підкреслює рецензент, містить надзвичайно велику кількість нового джерельного матеріалу, який таким чином стає доступним для широкого кола дослідників. Це дозволило українському вченому багато в чому переганути усталені в науці погляди [12, 131].

Помітний джерелознавчий акцент М. Грушевський зробив і в наступному – десятому томі «Історії України-Руси», який, як відомо, вчений не встиг закінчити, і працю до друку підготувала його донька за рукописним варіантом. У тексті останньої частини, що побачила світ у 1936 р., звично стикаємося зі значною кількістю джерел, які автор наводить чи то цілком, чи то розлого цитує їх найважливіші частини. У більшості ці матеріали походять з московського «Древлехранилища». Оглядачі останнього тому, подібно до того, як це було з його попередником, зі зрозумінням поставилися до авторської логіки організації тексту та в цілому схвально оцінили едиційну працю М. Грушевського. Про це, наприклад, свідчать критичні огляди галицької та еміграційної періодици. На сторінках львівського «Діла» Михайло Мочульський вказав, що книга «написана на основі свіжого матеріалу – основно, стисло, зясовує багато темних питань і сконструована таким робом, що кожний про дане питання сам може виробити собі власну думку» [5].

Вихід десятого тому «Історії України-Руси» помітили також у колі західних славистів. Так, на сторінках празького «Časopis národního musea» Я. Бідло, вказуючи на першоджерельний характер книги, вітав появу «неоцінимої» праці про українське минуле, що під оглядом методу, структури та нововіднайденого джерельного матеріалу нагадує попередні томи [13].

Висновки. Підсумовуючи археографічну складову останніх томів «Історії України-Руси» М. Грушевського, відзначимо, що оскільки від тому до тому кількість першоджерельного матеріалу, уперше введенного дослідником до наукового вжитку, помітно зростала, це підштовхувало його оприлюднювати віднайдені тексти цілком чи у найбільш важливих фрагментах. Такий підхід, виконуючи ілюстративно-доказові завдання, корелювався також з методологічними уподобаннями вченого, зокрема, абсолютизацією ним ролі історичного джерела як своєрідного дзеркала минулих часів. У підсумку, українська історіографія отримала фундаментальну історію Хмельниччини, що мала характер антології. З цього приводу в літературі існують різні думки – від завзятої критики архітекτονіки останніх томів «Історії України-Руси» до більш виваженого аналізу. На нашу думку, є всі підстави погодитися з тезою про те, що завдяки саме такому джерелознавчому акцентові пізніх праць М. Грушевського до нас дійшов пласт унікального джерельного матеріалу, який зазнав незворотних втрат протягом бурхливих історичних подій минулого століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Герасимчук В. З нагоди появи IX тому «Історії України-Руси» М. Грушевського. Публікація Я. О. Федорука / Василь Герасимчук // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 1999. – Випуск 3/4. – Том 6/7. – С. 535–540.
2. Грушевський М. Історія України-Руси : В 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський / [редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1997. – Т. 9. – Кн. 2. – 776 с.
3. Грушевський М. Історія України-Руси : В 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський / [редкол. : П. С. Сохань (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1996. – Т. 9. – Кн. 1. – 880 с.
4. Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894–1932 рр.) / [упорядкування, археографічна передмова Г.Сварник]. – Львів-Нью-Йорк, 1998 : Видавництво М. П. Коць. – 266 с.
5. М. М-ський. Надмогильний пам'ятник і літературна спадщина М.Грушевського / М. М-ський. // Діло. – 1937. – Ч. 27. – С. 5–6.
6. М. З. : Михайло Грушевський. Історія України-Руси. Тому дев'ятого перша половина / М. З. // Нові шляхи. – 1929. – № 4. – С. 411–413.
7. Наріжний С. : М. Грушевський. Історія України-Руси. Тому дев'ятого перша половина ... – Тому дев'ятого друга половина / Симон Наріжний // Літературно-науковий вісник. – 1931. – Т. 107. – С. 1029–1031.
8. Прицак О. Михайло Грушевський як історіософ / Омелян Прицак // Вісник Академії Наук України. – 1992. – №2. – С. 51–54.
9. Смолій В. А. Видатний історик України / В. А. Смолій, П. С. Сохань // Грушевський М. Історія України-Руси. – К. : Наукова думка, 1994. – Т. I. – С. VIII–XXXIX.
10. Тельвак В. Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) / Віталій Тельвак. Монографія. – Київ–Дрогобич : «Вимір», 2008. – 432 с.
11. Федорук Я. О. Творчість Михайла Грушевського в останній період його життя (1931 – 1934 рр.) / Я. О. Федорук // Записки НТШ. – Том ССXLV. Праці Історично-філософської секції. – Львів, 2013. – С. 123–146.
12. Bidlo J. : Mychajlo Hrushevs'kyj, Istorija Ukraïny-Rusy. Tomu devjatoho perša polovyna (Chmelnyččyny roky 1650–1653). DVU, 1928. – Tomu devjatoho druha polovyna (Chmelnyččyny roky 1654–1657). DVU, 1931 / Jaroslav Bidlo // Časopis národního musea. – Praha, 1931. – Ročník CV. – S. 129–132.
13. J. B. [Bidlo J.] Zprávy / J. B. // Časopis národního musea. Oddíl duchovědný. – Praha, 1937. – Ročník CXI. – S. 156–157.
14. Korduba M. Der Ukraine Niedergang und Aufschwung / Myron Korduba // Zeitschrift für Ost-europäische Geschichte. – Berlin, 1932. – Band VI. – S. 36–60, 193–230, 358–385.

REFERENCES

1. Herasymchuk V. Z nahody poyavy IX tomu «Istoriyi Ukrayiny-Rusy» M. Hrushevs'koho. Publikatsiya Ya. O. Fedoruka / Vasyly Herasymchuk // Ukrayins'kyy arkhеоhrafichnyy shchorichnyk. Nova seriya. – K., 1999. – Vypusk 3/4. – Tom 6/7. – S. 535–540.
2. Hrushevs'kyy M. Istoriya Ukrayiny-Rusy : V 11 t., 12 kn. / Mykhaylo Hrushevs'kyy / [redkol. : P.S.Sokhan' (holova) ta in.]. – K. : Naukova dumka, 1997. – T. 9. – Kn. 2. – 776 s.
3. Hrushevs'kyy M. Istoriya Ukrayiny-Rusy : V 11 t., 12 kn. / Mykhaylo Hrushevs'kyy / [redkol. : P.S.Sokhan' (holova) ta in.]. – K. : Naukova dumka, 1996. – T. 9. – Kn. 1. – 880 s.
4. Lysty Mykhayla Hrushevs'koho do Kyryla Studyns'koho (1894–1932 rr.) / [uporyadkuvannya, arkhеоhrafichna peredmova H.Svarnyk]. – L'viv-N'yu-York, 1998 : Vydavnytstvo M. P. Kots'. – 266 s.
5. M. M-s'kyu. Nadmohyl'nyy pamyatnyk i literaturna spadshchyna M. Hrushevs'koho / M. M-s'kyu. // Dilo. – 1937. – Ch. 27. – S. 5–6.
6. M. Z. : Mykhaylo Hrushevs'kyy. Istoriya Ukrayiny-Rusy. Tomu dev'yatoho persha polovyna / M.Z. // Novi shlyakhy. – 1929. – № 4. – S. 411–413.
7. Narizhnyy S. : M. Hrushevs'kyy. Istoriya Ukrayiny-Rusy. Tomu dev'yatoho persha polovyna ... – Tomu dev'yatoho druha polovyna / Symon Narizhnyy // Literaturno-naukovyy visnyk. – 1931. – T. 107. – S. 1029–1031.
8. Pritsak O. Mykhaylo Hrushevs'kyy yak istoriosof / Omelyan Pritsak // Visnyk Akademiyi Nauk Ukrayiny. – 1992. – №2. – S. 51–54.

9. Smoliy V. A. Vydatnyy istoryk Ukrayiny / V. A. Smoliy, P. S. Sokhan' // Hrushevs'kyy M. Istorya Ukrayiny-Rusy. – K. : Naukova dumka, 1994. – T. I. – S. VIII–XXXIKh.

10. Tel'vak V. Tvorchy spadshchyna Mykhayla Hrushevs'koho v otsinkakh suchasnykiv (kinets' KhIKh – 30-ti roky KhKh stolittya) / Vitaliy Tel'vak. Monohrafiya. – Kyuyiv–Drohobych : «Vymir», 2008. – 432 s.

11. Fedoruk Ya. O. Tvorchist' Mykhayla Hrushevs'koho v ostanniy period yoho zhyttya (1931 – 1934 rr.) / Ya. O. Fedoruk // Zapysky NTSh. – Tom CCXLKhV. Pratsi Istorychno-filosofs'koyi sektsiyi. – L'viv, 2013. – S. 123–146.

12. Bidlo J. : Mychajlo Hruševs'kyj, Istorija Ukrayiny–Rusy. Tomu devjatoho perša polovyna (Chmelnyččyny roky 1650–1653). DVU, 1928. – Tomu devjatoho druha polovyna (Chmelnyččyny roky 1654–1657). DVU, 1931 / Jaroslav Bidlo // Časopis národního musea. – Praha, 1931. – Ročnik CV. – S. 129–132.

13. J. B. [Bidlo J.] Zprávy / J. B. // Časopis národního musea. Oddíl duchovědný. – Praha, 1937. – Ročnik CXI. – S. 156–157.

14. Korduba M. Der Ukraine Niedergang und Aufschwung / Myron Korduba // Zeitschrift für Ost-europäische Geschichte. – Berlin, 1932. – Band VI. – S. 36–60, 193–230, 358–385.

Статтю подано до редколегії 10.09.2015 р.